

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za sociologiju

Diplomski rad

**Kulture otpora u kontekstu tranzicijskog potrošačkog društva: slučaj
ATTACK!-a**

Student: Petar Jokić

Mentorica: Jasmina Božić, dr. sc.

Zagreb, 2016.

Sadržaj

UVOD	3
CILJEVI I SVRHA	6
RAZRADA TEME	7
TEORIJSKI UVOD	7
TEORIJE NOVIH DRUŠTVENIH POKRETA	9
SUBKULTURALNA TEORIJA	14
POSTSUBKULTURALNA TEORIJA	15
STUDIJA SLUČAJA: AUTONOMNA TVORNICA KULTURE – ATTACK!	19
UVOD	19
AKTERI I STRUKTURA	21
TIPOVI AKTIVNOSTI I UMREŽAVANJE	24
<i>Prostor u Jedinstvu</i>	<i>24</i>
<i>Prostor u Medici</i>	<i>27</i>
ZAKLJUČAK	30
LITERATURA	33
SAŽETAK	36

Uvod

U ovom će se radu obraditi novi društveni pokreti i kontrakture u kontekstu post-socijalističke tranzicije, s posebnim naglaskom na specifičnosti hrvatskog konteksta. Ako uzmemo u obzir činjenicu da se ni jedan društveni fenomen ne javlja u socijalnom vakuumu, pretpostavka je da će se te specifičnosti barem dijelom odraziti i na one grupe i aktere koji kolektivno djeluju unutar tog konteksta. Za potrebe ovog rada koristit ćemo definiciju novih društvenih pokreta kao onih oblika kolektivnog djelovanja koji se kvalitativno razlikuju od prijašnjih oblika društvenih pokreta u tri aspekta: primarno su kulturalni, smješteni su izvan političkih institucija i nastoje razvijati alternativu dominantnim setovima vrijednosti (Buechler, 1995). Pojava novih društvenih pokreta sukladna je sa širim kretanjima i transformacijama suvremenog kapitalističkog društva, ali kakav je njihov status u tranzicijskim zemljama? Najkraći bi odgovor bio – marginalan, ali taj odgovor prikriva neke važne točke. Prvo, iako se demokratizacija u Hrvatskoj, kao i u drugim tranzicijskim zemljama, doduše ne u jednakoj mjeri, razvijala otežano i upitno je uopće koliki su njezini dosadašnji dosezi, neupitno je da se ona nije mogla nametnuti političkim odlukama i dekretom, nego se taj proces postupno razvijao kroz aktivnosti civilnog društva. Uloga novih društvenih pokreta u tim aktivnostima nije nimalo zanemariva. Pitanja poput ekologije, feminizma i alterglobalizacije teško da bi uopće bile prisutne u javnosti bez njih. Drugo, ekonomsko restrukturiranje, privatizacija, zatvaranje proizvodnih pogona itd. događali su se u Hrvatskoj u skladu s doktrinom „šok-terapije“, što je imalo dalekosežne društvene posljedice (Sundać, 2006). Razvoj takvog socio-ekonomskog modela slijedio je sličan obrazac kao i u drugim zemljama, gdje se debate, javne rasprave i konflikti događaju prvenstveno oko kulturalnih i identitetskih pitanja (Castells, 2002; Bauman, 2000). Pritom je polje ekonomije depolitizirano, u skladu s TINA principom: „there is no alternative“ – „nema alternative“ kapitalističkoj globalizaciji (Milardović, 2006), a svijet života postaje koloniziran od strane ekonomskog i tržišnog sustava (Habermas). Svi se navedeni procesi u Hrvatskoj zbivaju postupno i kroz nekoliko faza, a u ovom će se radu pokušati pružiti uvid u te procese iz kuta novih društvenih pokreta i njihovih subkulturalnih ili kontrakulturalnih pozadina, odnosno iz kuta „novonastajućih kultura“ (Vidović, 2012, prema: Williams, 1977) koji na te procese odgovaraju pružajući simboličan otpor komodifikaciji kulture i svakodnevnog života.

Kada govorimo o društvenim pokretima, važno je naglasiti kako je riječ o heterogenom fenomenu. Tako se, primjerice, akteri društvenih pokreta mogu razlikovati po stupnju spremnosti na suradnju s lokalnim vlastima, pri čemu jedan dio njih to može smatrati ugrožavanjem vlastite autonomije i identiteta, dok se drugi nastoje umrežavati s nevladinim organizacijama, udrugama ili umjetničkim kolektivima te zadobivati financijsku ili operativnu podršku od lokalnih, državnih, nadnacionalnih institucija ili pak međunarodnih fondacija. Također, u dugotrajnijim se organizacijama mijenja sastav njihovog članstva, događaju se smjene generacija i jednostavna činjenica biografskih promjena pojedinih aktera, što također može utjecati na njihov tip djelovanja, metode i tematski fokus. Ipak, Alan Scott (1990) nudi dva moguća temelja na kojima se društveni pokreti nakon 60-ih mogu okarakterizirati kao povezani. Prva je mogućnost međusobnih sličnih karakteristika, a druga da su svi oni reakcije na određene promjene u širem društvenom kontekstu. Primjer ATTACK!-a (dalje u tekstu: Attack) i njegove razvojne faze mogu biti ilustrativni za drugu mogućnost. Naime, razvoj Attacka u svega petnaestak godina (od 1997. do 2012.) prati razvojne faze hrvatske tranzicije pa se u tako relativno zgusnutom razdoblju mogu slijediti promjene u odnosu i utjecaju šireg tranzicijskog konteksta na ulogu, funkciju ili socijalnu lokaciju Attacka kao grupe koja ima karakteristike novog društvenog pokreta i koja stremi društvenoj transformaciji. Riječ je o inicijativi koja za cilj ima osigurati „prostor u javnosti svima koji žele kreativno izraziti i sudjelovati u promjenama na lokalnoj razini koje vode slobodnom društvu“. Drugim riječima, Attack je zagrebačka inicijativa za osnivanje autonomnog društvenog i kulturnog centra 1997. godine, dakle u jeku poslijeratne tranzicije, Attack je nastao kao otvorena platforma za djelovanje čitavog niza udruga i pojedinaca, od građansko-aktivističkih, do onih iz sfere novonastajućih kultura. Ugrubo, geneza Attacka slijedi dvije različite aktivističke linije. Prva je linija povezana s razvojem šire mreže civilnih udruga i mirovnih građanskih inicijativa, odnosno onog što Paul Stubbs identificira kao prvi val aktivizma u Hrvatskoj, od početka rata do kasnih 90-ih (Stubbs, 2012). Druga je linija stvaranje nezavisne glazbene i fanzinske¹ scene oko anarhističkih principa i ideja autonomije. Interakcija između različitih ideoloških strujanja i koncepcija i pristupa ono je što od početka definira Attack kao prostor pregovaranja. Utoliko se na njega može gledati kao na sjecište sfera

¹ Fanzin je naziv za neprofesionalnu, neprofitnu i samizdatu tiskanu publikaciju, načinjenu i distribuiranu po „uradi sam“ (eng. DIY – *do-it-yourself*) principu čije teme ili načini prezentiranja nisu prisutni u tzv. *mainstream* izdavaštvu (Odak, 2013).

aktivizma, umjetnosti i slobodnog vremena. Na primjeru Attacka se, stoga, mogu testirati hipoteze o bitnim karakteristikama novih društvenih pokreta, primjerice o načinu socijalne konstrukcije kolektivnog identiteta, vidljivosti i prikrivenosti kolektivnog djelovanja ili decentraliziranosti njihove organizacije. Također, posebno mjesto zauzima problem „NVO-izacije“ i profesionalizacije aktivizma s jedne, te zatvaranje u sferu kulturalne mikro-politike ili pak zabave s druge strane.

Prvi dio rada tako čini analiza teoretskih postavki tzv. „teorija novih društvenih pokreta“ s obzirom na različite pristupe i koncepte koji se javljaju unutar njih, u prvom redu rad četvero teoretičara novih društvenih pokreta: Manuela Castellsa, Jürgena Habermasa, Alaina Tourainea i Alberta Meluccija. Te će se teorijske postavke pokušati povezati s onima subkulturalne, odnosno postsubkulturalne teorije ukazivanjem na neke zajedničke preokupacije i problematične točke. Subkulture su ovdje od velikog značaja posebno zbog karakterističnosti postsocijalističkog, pa tako i hrvatskog, konteksta gdje su društveni pokreti puno bliži subkulturama nego što je to slučaj u zapadnoj Europi (Piotrowski, 2013). Prema Ingi Tomić-Koludrović (1993), u razdoblju su samoupravnog socijalizma u Hrvatskoj tako postojala dva načina artikuliranja alternativnosti: „alternativne inicijative“, uklopljene u socijalističku ideološku paradigmu i „atomizirana alternativnost“ koja je ostajala ograničena na osobnu razinu životnog stila, a koja je bila „oblik otpora“ i „jedina istinski opozicijska 'alternativna' kultura“.

Drugi će dio rada pružiti ukratko pregled nastanka Attacka te njegove strukture. Potom će se analiza Attacka usmjeriti prema odgovoru na sljedeće pitanje: na koji su način specifičnosti i promjene konteksta tranzicijskog Zagreba utjecale na formiranje Attacka kao aktera novonastajućih kultura temeljenih na otporu dominantnoj kulturi? Pritom će fokus biti na analizi tipova aktivnosti koji prevladavaju u razdoblju prije i nakon smjene vlasti 2000. godine, kao i umrežavanju kao jednoj od ključnih karakteristika aktivizma u postsocijalističkom kontekstu.

U zaključnom će se dijelu rada nastojati opisati pomak u poziciji novonastajućih kultura naspram onih dominantnih, kao i interpretirati analizu Attacka s obzirom na različite poglede na pitanje otpora u suvremenom društvu, bilo u vidu društvenih pokreta ili subkultura.

Ciljevi i svrha

Osnovni su ciljevi rada sljedeći. Prvo, analizirat će se promjene koje nastaju u sociološkom koncipiranju onih formi kolektivnog djelovanja, te društvenih pokreta i kultura koji su (iz tzv. lijeve pozicije) opozicijski usmjereni naspram dominantnih društvenih kretanja i kulturnih kodova, od osamdesetih godina do danas. Drugo, pružit će se kratak pregled djelovanja i karakteristika Attacka kao lokalnog primjera takve skupine. Na njemu će se provjeriti teze o učinkovitosti, dosezima i ograničenjima takvog, navodno, novog tipa transformativnog djelovanja. Pritom će fokus biti na odnosu društvenog konteksta i aktera te odnosu između političkog i kulturnog djelovanja.

Postojeća literatura koja se bavi Attackom kao sociološkim fenomenom ograničenog je opsega. Prije svega treba izdvojiti knjigu „Naša priča: 15 godina Attacka“ iz 2013. godine (Cvek et al., 2013), izdanu na Attackovu petnaestu godišnjicu. Ta je knjiga preglednog karaktera, a sadrži kronološki pregled aktivnosti, komentare sudionika, novinske članke i bogat vizualni popratni sadržaj. Ipak, podaci u njoj nisu fokusirani na određeni aspekt, nego su sveobuhvatni i raspršeni, dijeleći povijest Attacka na četiri odvojene faze s obzirom na prostor (ili nedostatak prostora) u kojem je djelovao. Osim toga, doktorski rad Dee Vidović „Razvoj novonastajućih kultura u gradu Zagrebu od 1990. do 2010.“ bavi se kulturnim razvojem u Zagrebu tijekom tranzicijskom razdoblja, i to iz perspektive tzv. „novonastajućih kultura“, uvelike se dotičući drugih sličnih grupa, ali i samog Attacka. Autorica koristi termin „novonastajućih kultura“ prema podjeli Raymonda Williamsa na dominantne, rezidualne i novonastale (*emerging*) kulture, a nasuprot raširenim terminima kao što su „alternativna“ ili „nezavisna kultura“, za koje smatra da nisu dovoljno precizni ili jednoznačni. U tom se radu analizira razvitak takvih kultura u Zagrebu, njihovi višestruki aspekti, uvjeti kulturne proizvodnje i njihov odnos s javnim kulturnim institucijama (Vidović, 2012). Autorica također pruža detaljan kronološki pregled razvoja događanja na tom polju, ali i na polju institucionalnih kulturnih politika teorijski se naslanjajući na problematiku urbanog prostora autora kao što je primjerice David Harvey ili Manuel Castells.

Za razliku od navedenih, svrha je ovog rada, stoga, u prvom redu promotriti Attack kroz prizmu rasprava o novim društvenim pokretima, subkulturama i kontrakulturama u razdoblju restrukturacije globalne ekonomije i njezinih društvenih posljedica i tako pridonijeti daljnjem proučavanju ove problematike. Kronološki pregled svih aktivnosti Attacka ili pak njegovog

odnosa s drugim sličnim grupama ili službenom institucijama neće se detaljno navoditi, nego će se kroz nekoliko ključnih točaka pokušati povezati razvoj Attacka s mijenama u procesu tranzicije u Hrvatskoj.

Razrada teme

Teorijski uvod

Bez obzira na to koji društveni fenomen sagledavali, dinamiku suvremenih društava zadnja tri desetljeća teško je shvatiti bez osvrta na nekoliko ključnih pojmova: globalizaciju, uz koju se veže restrukturacija kapitalističke ekonomije, te postmodernost i promjene u statusu kulture i njenog odnosa s ekonomijom u suvremenim post-industrijskim društvima. Ove teme preokupacija su velikog dijela teorijskog okvira literature u društvenim znanostima, pogotovo od kraja sedamdesetih godina 20. stoljeća, pa tako i u sociologiji. Stoga se mnogi slažu kako je posrijedi nova faza modernizacije, koja se u bitnom razlikuje od prethodne faze, poslije Drugog svjetskog rata a koju obilježavaju ekonomski rast, relativna socijalna stabilnost, razvoj „države blagostanja“ i bipolarni međunarodni poredak. Naime, još od kraja sedamdesetih godina pojavljuje se munjevit razvoj informacijskih tehnologija koje omogućavaju trenutačnu komunikaciju između mnogih točaka bez obzira na geografsku lokaciju, te, povezano s tim, porast i ekspanzija kapitalizma mimo geografskih, nacionalnih ili kulturnih razgraničenja. Pad Berlinskog zida 1989. označava daljnje ubrzanje ovih procesa, pružajući globalnom kapitalističkom sustavu dodatnu priliku za širenje.

Tako postoji čitav niz koncepata kojima se pokušavaju objasniti navedene promjene. Pitanje kontinuiteta modernizacije, odnosno je li riječ tek o novoj fazi modernizacije, otud pojmovi kao što su hipermodernizacija, kasna ili tekuća modernost (Bauman), refleksivna modernost (Beck) ili je pak primjerenije govoriti o postmodernom stanju (Harvey, Jameson, Baudrillard itd.), stanju, dakle, koje dolazi nakon modernosti i u bitnom se razlikuje od njega, jedno je od pitanja oko kojega se svi ti koncepti i teorijske pozicije donekle mogu svrstati i tipologizirati. Količina i razgranatost tih koncepcija uvelike nadmašuju svrhu i doseg ovog kratkog uvoda, pa navedimo samo one koje se najčešće spominju u literaturi i one koje su najrelevantnije za problem ovog rada.

Zygmunt Bauman koncipira suvremena društva kao društva kasne ili „tekuće“ modernosti. Fokus je na transformaciji u pokretljivije i fleksibilnije društvo, društvo s manje čvrstih veza među pojedincima. „Obrasci komunikacije i koordinacije između individualno vođene životne politike na jednoj strani i političke akcije ljudskih kolektiviteta na drugoj“, odnosno „veze koje ukopčavaju individualne izbore u kolektivne projekte i akcije“ čvrsta su tijela na koje je „došao red da ih se baci u lonac za taljenje i koja su trenutno u procesu taljenja“ (Bauman, 2000.). Također, ekonomski model koji podržava globalno društvo Bauman naziva „lakim“ kapitalizmom, za razliku od prethodnog modela, nije usmjeren na traganje za sredstvima zadovoljenja postojećih potreba i ciljeva, nego na traženje samih ciljeva i vrijednosti koje je potrebno zadovoljiti. Britanski sociolog Anthony Giddens govori o „društvu rizika“ koje je „sve više zabrinuto za budućnost (i sigurnost) koje generira pojam rizika.“ (Giddens, 2005.) Rastuća povezanost i kontakt među društvima kao i nejednak rast kapitalističke ekonomije, naime, povećavaju opasnost od, primjerice, etničkih sukoba, ekoloških katastrofa i kriminala, kao što raste i percipirana nesigurnost zbog mnoštva informacija koje svakodnevno kruže medijskim prostorom. Slično Giddensu, Ulrich Beck će pisati o „refleksivnoj modernizaciji“, u kojoj se glavni fokus pomiče sa širenja ekonomske baze na kvalitetu života te reorganizaciju i reformu postojećih društvenih praksi. Također, Inglehartovo istraživanje vrijednosnih susatava diljem svijeta uvodi tezu o post-materijalističkim vrijednostima kao što su samo-ekspresija, osobna autonomija i kvaliteta životnog prostora koje sve više postaju dominantne u razvijenim zapadnim društvima.

Zajednička ekonomska pozadina svim tim društvenim i kulturnim promjenama jest prelazak u post-industrijsko društvo koje označava restrukturiranje globalne ekonomije i porast moći transnacionalnih kompanija, koje, zbog olakšanog transporta, komunikacije i ublažavanja političkih prepreka, proizvodnju razmještaju (*outsourcing*) u područja s viškom radne snage i manjkom regulatornih okvira (radnička prava, minimalna plaća, ekološki propisi itd.) Istovremeno, u post-industrijskim, pretežito zapadnim, društvima zbiva se pomak prema post-materijalističkim vrijednostima i postavljanje kulture u središte socijalnih odnosa. Ovaj „kulturalni zaokret“ zahvaća i društvene znanosti, pa tako i sociologiju. Preciznije, istraživanje društvenih pokreta s jedne strane, i subkultura s druge, obilježava pomak fokusa s ekonomskih i materijalnih pitanja poput klasne baze ili borbe za redistribuciju resursa prema kulturalnim pitanjima kao što su životni stil i simbolički otpor dominantnim kodovima. Unutar sociologije

društvenih pokreta dolazi do uspostave paradigme tzv. novih društvenih pokreta, koje su najvažniji predstavnici Manuel Castells, Alain Touraine, Jürgen Habermas i Alberto Melucci. Svaki od ovih teoretičara predstavlja različitu perspektivu gledanja na problem koja donekle proistječe iz teorijskih tradicija na koju se oslanjaju. (Buechler, 1995.) Teorije novih društvenih pokreta približavaju cjelokupno područje društvenih pokreta subkulturnim, odnosno post-subkulturnim studijima, koji u međuvremenu razvijaju teorijske perspektive koje su vrlo kritične prema samim svojim temeljima, naime Centru za suvremene kulturalne studije (CCCS) u Birminghamu i njegovim osnovnim konceptima i postavkama. Stoga ćemo se u teorijskom dijelu ovog rada osvrnuti na osnovne teorijske pozicije iz kojih se istražuju suvremeni društveni pokreti, kao i subkulture/kontrakulture od osamdesetih do danas.

Teorije novih društvenih pokreta

Teorije novih društvenih pokreta se, uz socijalni konstrukcionizam, javljaju kao alternativa resursno mobilizacijskoj teoriji, koja je dotad bila dominantna u sociološkom bavljenju društvenim pokretima. Resursno mobilizacijska teorija stavlja naglasak na instrumentalno djelovanje pojedinaca koji racionalno kalkuliraju eventualne troškove i gubitke pri uključivanju u kolektivno djelovanje. (Mesić, 1998.) Socijalni konstrukcionizam se pak razvija iz simboličko interakcionističkog pristupa i, u skladu s tim, promatra načine na koje se događa simbolička interakcija između sudionika i bliže ili šire okoline društvenog pokreta, ali i njegovih protivnika. Obje ove perspektive funkcioniraju na mezo-razini analize, odnosno pokušavaju ju povezati s mikro razinom. Što se tiče makro razine, ona ostaje po strani. Stoga se, kao odgovor na to razvija koncepcija novih društvenih pokreta.

Prema Buechleru, teorije novih društvenih pokreta razvijaju se iz europske kontinentalne tradicije i to kao kritika dvije osnovne redukcije klasičnog marksističkog pristupa. Ekonomski determinizam, koji svako značajno društveno djelovanje derivira iz fundamentalne ekonomske logike kapitalističkog načina proizvodnje, te klasni redukcionizam, kod kojeg su jedini značajni akteri društvene promjene definirani klasnim poveznicama u procesu proizvodnje. Ove pretpostavke privilegiraju model proletrske revolucije, dok se ostali oblici društvenog protesta marginaliziraju i zanemaruju. Nasuprot tome, teorije novih društvenih pokreta problematiziraju upravo te drugačije logike djelovanja bazirane na politici, ideologiji i kulturi, te izvore identiteta

kao što su etnicitet, rod, seksualnost ili subkultura, a ne samo klasa. Pritom neki teoretičari tek nadopunjuju ili revidiraju konvencionalne marksističke postavke, dok će ih drugi nastojati potpuno zamijeniti i nadići. Riječ je zapravo o heterogenom skupu ideja sastavljenom od mnogih varijacija na nekoliko zajedničkih tema unutar generalnog pristupa:

- simboličko djelovanje unutar civilnog društva kulturalna sfera kao arena za političko djelovanje (politika identiteta, politika životnog stila),
- autonomija i samoodređenje nasuprot maksimiziranju utjecaja i moći,
- post-materijalističke vrijednosti umjesto sukoba oko materijalnih resursa,
- problematiziranje procesa konstrukcije kolektivnog identiteta umjesto pretpostavke o strukturalnoj određenosti grupa i grupnih interesa,
- socijalna konstrukcija percipiranih nepravdi i ideologije umjesto jednostavne dedukcije istih iz strukturalne lokacije aktera te
- prepoznavanje latentnih, privremenih i prikrivenih mreža kao podrškama za kolektivno djelovanje nasuprot pretpostavci o centraliziranim organizacijskim formama kao preduvjetu za uspješnu mobilizaciju.

Na navedene teme može se nadodati još jedna definirajuća karakteristika koja teorije novih društvenih pokreta izdvaja od ostalih pristupa, a to je korištenje nekog od modela socijetalnog totaliteta, bilo da je riječ o modelu postindustrijskog, informacijskog društva ili društva razvijenog (kasnog) kapitalizma. Ta restauracija makro pristupa pruža strukturalnu pozadinu suvremenim oblicima kolektivnog djelovanja. Buechler navodi četiri najvažnija teoretičara koji ilustriraju raspon teorijskih orijentacija, od kojih svaki predstavlja neku od tradicija kontinentalne filozofije. Manuel Castells iz Španjolske polazi s postmarksističke pozicije, Francuz Alain Touraine pak nadograđuje vlastitu teoriju post-industrijskog društva, dok Jürgen Habermas iz Njemačke i Alberto Melucci iz Italije uvode elemente iz vlastitih sredina, prvi one iz njemačke kritičke teorije i Frankfurtske škole, a potomji iz semiotike i postmodernizma. Pogledajmo, dakle, ukratko, što svaki od ovih pristupa pruža.

Središnji pojam Tourainove analize društvenih pokreta pojam je historiciteta, definiranog kao „kapacitet konstruiranja sustava znanja i tehničkih alata koji akterima omogućuju interveniranje u vlastito funkcioniranje“ (Buechler, 1995: 444). Porast tog kapaciteta povezan je s metasocijalnim garancijama društvenog poretka i, posljedično, s većom zastupljenošću

refleksivnog djelovanja. To su karakteristike post-industrijskog ili programiranog društva. Međutim, u tim se društvima zbiva borba za kontrolu nad historicitetom među različitim klasama definiranim odnosima dominacije. Touraine izdvaja dvije glavne sukobljene klase u post-industrijskom društvu: to su klijenti/konzumenti i menadžeri/tehnokrati. Središnje poprište tog sukoba je polje kulture, a glavna institucija oko koje se odvija je država kao repozitorij sve većih mogućnosti društva za kontrolu nad historicitetom. Nove društvene pokrete Touraine locira u međudjelovanju dvije logike: logike sustava koji nastoji maksimalizirati proizvodnju, moć, novac i informacije te logike subjekata koji nastoje obraniti vlastitu individualnost.

Slična se dihotomija javlja i u analizi socijalne strukture Jürgena Habermasa. S jedne se strane nalazi svijet sustava, vođen principom moći, kojim vlada instrumentalna logika u kojoj se upotreba sredstava kao što su novac ili moć nastoji odvojiti od društvene odgovornosti. S druge pak strane nalazi se svijet života (*Lebenswelt*) koji je vođen normativnim konsenzusom te komunikativnim djelovanjem i tipom racionalnosti (otvorenim diskutiranjem i debatom). Između ova dva svijeta zbiva se proces kolonizacije drugog od strane prvog, dakle svijetu života se nameću imperativi i logika sustava. To se ne odnosi samo na ekonomske i političke transakcije nego također i na formaciju identiteta, normativnu regulaciju te druge simboličke forme reprodukcije. Drugim riječima, proces kolonizacije mijenja sve one temeljne uloge koje su nastale na križanju političko-ekonomskog sustava i privatnog/javnog svijeta života: primjerice potrošač, klijent, zaposlenik, građanin. Pritom se moć donošenja odluka sve više premješta u ruke stručnjaka i administrativnih struktura koji operiraju kroz logiku novca i moći a čije su odluke uklonjene iz konteksta odgovornosti i legitimiteta unutar svijeta života. Slično kao i Touraine, Habermas smješta pitanje novih društvenih pokreta upravo na spojeve sustava i svijeta života. Također, obojica teoretičara anticipiraju neka od pitanja koja će kasnije oblikovati glavne debate oko novih društvenih pokreta.

Touraine tako u empirijskom istraživanju radničkog pokreta u Francuskoj (Touraine, Wieviorka, Dubet, 1987, prema: Buechler, 1995) testira svoju hipotezu o jednom centralnom konfliktu u svakom tipu društva. U kasnijem radu zaključuje kako se ne može jednostavno definirati sastav društvenih pokreta u post-industrijskom društvu, nego je riječ o mnoštvu različitih opozicijskih pokreta koji su ujedinjeni čisto zbog zajedničkog opozicijskog stava. Povezano s tim je i pitanje apolitičnog karaktera pokreta s kojim se protest s političke i ekonomske sfere pomiče na kulturalnu sferu, dok se socijalni problemi privatiziraju i

individualiziraju. Touraine predlaže dvije kritike ovakvog stanja: pokreti koji se baziraju na razlici i specifičnostima mogu prelako odbaciti analizu socijalnih odnosa i moći dok se usmjerenost isključivo na pitanja identiteta može promatrati tek kao defenzivni potez ukoliko nije povezana s protu-ofenzivnim političkim djelovanjem, predlaganjem alternativnih političkih rješenja i slično.

Puki defenzivni karakter društvenih pokreta kritizira i Habermas, napominjući kako se tako u najboljem slučaju može obraniti svijet života od kolonizacije sustava, tj. njegov normativni konsenzus komunikativne racionalnosti koji je razvijen kroz socijetalnu modernizaciju. No, nemoćan je u doprinosu široj transformaciji samog svijeta sustava, kojeg karakterizira dominacija razmjenskih sredstava, u prvom redu novca i moći. Također, ciljevi i zahtjevi novih društvenih pokreta, napominje Habermas, tiču se prije svega kulturalne, što će reći kvalitete života i samo-realizacije te participacije i formacije identiteta, više nego materijalne reprodukcije. Njihovo je zajedničko polazište kritika paradigme rasta, što znači da nije riječ o tradicionalnim borbama oko distribucije, pa ne mogu biti kanalizirane kroz konvencionalne političke stranke niti ublažene materijalnom kompenzacijom. Prije je riječ o dijelu šire legitimacijske krize razvijenog (kasnog) kapitalizma.

Sljedeća dvojica teoretičara koje Buechler izdvaja su Castells i Melucci. Castellsova analiza naglašava dinamiku kapitalističke transformacije urbanog prostora i ulogu urbanih društvenih pokreta. Grad, kao društveni produkt i rezultat konfliktnih interesa i vrijednosti postaje središnje mjesto sukoba dvije strane: socijalno dominantnih aktera koji nastoje definirati urbani prostor u skladu s ciljevima kapitalističke komodifikacije i birokratske dominacije te nasuprot njima urbanih i samoniklih (*grassroots*) društvenih pokreta koji nastoje obraniti interese šire populacije, održati kulturni identitet i izgraditi političku autonomiju. Također, nameću se tri glavne teme oko kojih se kreću zahtjevi urbanih društvenih pokreta. Prva se tiče distinkcije između uporabne i razmjenske vrijednosti, pri čemu se kritizira kapitalistička logika razmjenske vrijednosti u potrošnji naglašavanjem važnosti opskrbljivanjem zajednica uporabnim vrijednostima. Drugi set zahtjeva odnosi se na stvaranje kulturalnog identiteta i njegove povezanosti s teritorijalnim zajednicama, pri čemu se opire standardizaciji i homogenizaciji birokratskih formi organizacije. Ideju drugačijih prostornih logika, odnosno distinkciju između prostora mjesta i prostora tokova te njihovo značenje za pitanje identiteta Castells dodatno razvija u svojoj trilogiji „Uspon umreženog društva“. Naposljetku, urbani pokreti nastoje razviti

decentralizirane oblike vladanja koji naglašavaju samoupravljanje i autonomno donošenje odluka. Castellsov je pristup inkluzivan, odnosno on pokušava kombinirati klasične marksističke i klasne elemente „starih“ s onima „novih“ društvenih pokreta, nastojeći nadvladati dihotomije političko/kulturalno, te instrumentalno/ekspresivno. Kako je skloniji prepoznati ulogu političke dinamike, kao što je promjena političkog oportuniteta, Buechler predlaže podjelu teorija novih društvenih pokreta na političku i na kulturalnu verziju u kojoj Castells naginje političkom polu. Kulturalnu verziju pak predstavlja teorija Alberta Meluccija.

Melucci u svojoj knjizi „Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society“ donosi svoje viđenje (post)modernog svijeta kao svijeta u kojem se javljaju novi oblici socijalne kontrole, konformističkih pritisaka i procesuiranja informacija, gdje dolazi do stvaranja novih područja konflikata u svakodnevnom životu. Takav tip društva Melucci naziva „kompleksnim društvom“ (Bartholomew, Mayer, 1992.) Konflikti uključuju simboličke kodove te identitetske i osobne ili ekspresivne zahtjeve. Problem eventualne apolitičnosti suvremenih društvenih pokreta Melucci, za razliku od Tourainea, vidi kao njihovu prednost. Prema njemu, njihova smještenost izvan sfere političkih institucija ne znači da nemaju važne strukturalne efekte. U prvom redu, uslijed rastuće važnosti informacija i znakova u suvremenom društvu, društveni pokreti imaju važnu ulogu u izražavanju opozicijskih tendencija i modaliteta. Njihov fokus na spiritualno, osobno i ekspresivno implicira odbijanje instrumentalne racionalnosti dominantnog društva. Također, oni otkrivaju „karakteristično modernu formu moći koja stoji iza racionalnosti administrativnih procedura“ (Buechler, 1995: 446), dok njihov tip kolektivnog djelovanja pokazuje socijalno konstruiranu narav svijeta, pružajući istovremeno mogućnost alternativnog uređenja. Naglašavajući važnost slobodnih prostora između razine političke moći i svakodnevnog života, Meluccijev je doprinos teorijama novih društvenih pokreta također u analizi konstruiranja kolektivnog identiteta te uloge pritajenih (*submerged*) grupa. Kako tradicionalne referentne točke i izvori identiteta u suvremenom društvu slabe, socijalno konstruirani kolektivni identitet novih društvenih pokreta kao „rezultat kontinuiranih tenzija i pregovaranja“ (Bartholomew, Mayer, 1992:1) njihov je preduvjet, ali ujedno i bitno postignuće. Fluidnost takvog tipa identiteta sukladna je s njihovom fragilnom organizacijom, što znači da su novi društveni pokreti prije socijalne konstrukcije u procesu nego empirijski objekti i datosti. Naglasak na pritajene mreže koje omogućavaju opstanak pokreta i u razdobljima kad ne postoji prilika za veću mobilizaciju ili značajnije djelovanje Meluccijevu analizu približava

subkulturalnoj teoriji. Takve se mreže mogu razviti u samoreferencijalne forme organizacije, ali često samo privremeno.

Subkulturalna teorija

Kada govorimo o poveznicama između subkultura i društvenih pokreta, važno je prvo načiniti distinkciju oko ta dva pojma. Pod pojmom subkultura najčešće se misli na „kulture unutar kulture“, pri čemu se kultura definira kao „opis partikularnog načina života, koji odražava određena značenja i vrijednosti ne samo u umjetnosti i učenju, nego i u institucijama i uobičajenom ponašanju“ (Williams, 2006). Ova Williamsova definicija najšira je od tri definicije koje navodi, za razliku od prve dvije u kojima je kultura definirana ili kao „ideal“ ljudskog djelovanja ili kao sveukupni intelektualni i imaginativni rad. Ta treća, „socijalna“ definicija uključuje, dakle, i ono što je navedeno u prve dvije definicije, ali i razinu svakodnevnog života. Subkulture tako znače one vrijednosti, norme i načine života koji se dijelom razlikuju od onih u užoj ili široj okolini (Krnić, Perasović, 2013). Drugim riječima, subkulture su entiteti koji se javljaju unutar „roditeljske“ kulture, a čija je forma i struktura dovoljno distinktivna da se može prepoznati kao različita od nje (Clarke et al., 2006). S druge pak strane, društveni su pokreti analitička kategorija koja označava forme kolektivnog djelovanja koje „prizivaju solidarnost, iskazuju konflikt te podrazumijevaju probijanje granica kompatibilnosti sustava unutar kojeg se djelovanje odvija“ (Melucci, 1996:28). Ukratko, subkulture postoje paralelno s dominantnim sustavom vrijednosti, a njihovo razlikovanje i transgresija najčešće ne poprimaju dimenzije konflikta, dok ga društveni pokreti aktivno nastoje mijenjati. Ipak, Martin (2013) identificira dva područja na kojima se obje kategorije poklapaju. Prvo, debate i ideje o tome kako konceptualizirati i društvene pokrete i subkulture prepoznaju jedne i druge kao slične. Također, postavlja se zajednički problem oko efektivnosti kulturalne politike, pri čemu kritika standardnih pojmova i rigidnih kategorija subkulturalne teorije od strane tzv. „postsubkulturalista“ koincidira s kulturalnom verzijom teorija novih društvenih pokreta i njezinim naglaskom na fluidnost, raspršenost i raznolikost te usmjerenost na razinu svakodnevnog života. Pogledajmo, dakle, koje se to teme subkulturalne teorije mogu povezati s teorijama novih društvenih pokreta.

Jedna od najranijih socioloških analiza subkultura ona je Alberta Cohena iz pedesetih godina 20. stoljeća. Cohen se bavio pitanjem delinkventnih grupa u velikim američkim gradovima, gdje zaključuje kako je njihovo formiranje povezano sa specifičnim kulturnim obrascem, a ne patologijom pojedinaca (Perasović, 2001). Također, taj se obrazac razvija kao odgovor na njihovu poziciju u socijalnoj strukturi, odnosno pripadnost nižim društvenim klasama. Sličnu poziciju zauzima i birminghamski Centar za suvremene kulturalne studije (CCCS) čiji se rad smatra nezaobilaznim polazištem suvremenog sociološkog bavljenja subkulturom. Za razliku od heterogene i difuzne strukture delinkventnih skupina, autori CCCS-a kao što su Phil Cohen, Paul E. Willis, Stuart Hall i Dick Hebdidge fokusiraju se na one grupe u kojima je kohezija veća, te koje se temelje na „homologiji“ između glazbe, odijevanja, slenga, tvoreći zaseban subkulturni stil. Phil Cohen (1972; prema Krnić, Perasović, 2013) u središte svog istraživanja postavlja subkulture radničke klase koje, uslijed restrukturacije poslijeratne Britanije, promjena u urbanističkom planiranju te dezintegracije radničkih zajednica, nude razrješenja proturječja kapitalističkog društva (diskrepancije između proklamacije „jednakih mogućnosti za sve“ i nemogućnosti nadilaženja subordinirane klasne pozicije u stvarnosti). Ipak, ta se razrješenja događaju tek na simboličkoj razini i razini životnog stila. „Realni odnosi“ i podređena klasna pozicija ostaje netaknuta. Paul E. Willis takvo stanje stvari naziva „tragičnim limitom“ subkultura koji „postavlja pitanje o statusu i održivosti kulturalnih politika te borbi koje se vode isključivo na razini životnog stila“ (Willis, 1978; prema Martin, 2013:75). Autori CCCS-a operiraju marksističkim pojmovima kao što su hegemonija Antonija Gramscija ili ideologija Louisa Althussera, naglašavajući važnost koju ekonomska i materijalna „baza“, odnosno kapitalistički proizvodni odnosi imaju za kulturnu „nadgradnju“, pa tako i njihovu ulogu u postavljanju ograničenja onim skupinama koje teže društvenoj transformaciji. Premda, valja naglasiti, Gramsci i Althusser, kao i CCCS svojim konceptima nastoje nadopuniti ekonomski determinizam klasičnog marksizma, pridodajući veću važnost polju kulture, njihovo viđenje klasne strukture i hijerarhije suvremenih društava ostaje sukladno onom marksističkom.

Postsubkulturalna teorija

Sedamdesetih i osamdesetih godina javlja se čitav niz autora koji kritiziraju neke od osnovnih postavki CCCS-a, a čija se zajednička pozicija naziva „postsubkulturalnom“. Teorijski

je to odgovor na procese kulturalne fragmentacije i diversifikacije mladenačkih subkulturnih stilova u osamdesetima i devedesetima, kada se razvija scena elektronske glazbe i rave kultura. Njezina je prepoznatljiva odlika činjenica da se na *partyjima*, središnjim događajima rave kulture, zajedno pojavljuju dotad suprotstavljeni subkulturni stilovi te se događa njihovo miješanje. Prema postsubkulturalnim autorima, kao što su Steve Redhead ili David Muggleton, ta „stilska promiskuitetnost“ pokazatelj je da su „suvremena moda i subkulturni stil postali izrazito heterogene, fragmentirane i difuzne kategorije koje više nisu povezane sa varijablama spola, etničke pripadnosti ili klase“ (Krnić, Perasović, 2013:50). Marksističko usmjerenje i navodna CCCS-ova sklonost romantiziranju subkultura kao „avangardama nove revolucije“ kritizira se s postmodernističke pozicije preko utjecaja Baudrilliarda i njegovih teza o hiperrealnosti suvremenog društva i simulakrumu, u kojem je „simulirano iskustvo realnije od same realnosti“. U skladu s tim, subkulture (u postsubkulturalnoj terminologiji pretvorene u „životne stilove“) promatraju se kao površni, simulirani entiteti, izdvojeni od svoje strukturne pozicije, u kojima pojmovi autentičnosti ili originalnosti više nemaju smisla zbog raspršenosti referentnih točaka. Identiteti koji su oblikovani i konstruirani više nisu opterećeni prijašnjim spregama klasne i socijalne strukture, već su slobodno izabrani, privremeni i fluidni (Bennett, 1999). U pitanje tako dolazi i status subkulture kao središnjeg analitičkog alata, pa, osim pojma životnog stila, nameće se i koncept „neo-plemena“. Taj koncept u literaturu uvodi Michel Maffesoli, a Andy Bennett ga predlaže kao koncept koji bolje opisuje „nizove privremenih okupljanja koje karakterizira fluidnost granica i mobilnost članstva“ (Bennett, 1999:600). Neoplenena su zajednice koje se temelje na afektivnoj i emotivnoj povezanosti članova, dobrovoljnom i neobaveznom udruživanju te neformalnoj organizaciji. Zajedničke vrijednosti i kulturne prakse omogućavaju identifikaciju aktera s drugim pripadnicima istog „plemena“, a privremenost, neodređenost i neisključivost znače da isti akter ne mora pripadati jednome „plemenu“, pa je čest slučaj istovremenog pripadanja većem broju njih. Bennett svoje teze ilustrira etnografskim istraživanjem urbane plesne scene u Engleskoj devedesetih godina, ali zaključuje kako su navedeni senzibiliteti prisutni još od poslijeratnog razdoblja te su karakteristični za kasno moderno potrošačko društvo (Bennett, 1999).

Od postsubkulturalističkih se pristupa posebno izdvaja rad Sarah Thornton koja primjenjuje Bourdieuvu koncepciju kulturnog kapitala na subkulturni svijet. Kulturni je kapital

skup znanja akumuliran tijekom života i školovanja kojim se potvrđuje socijalni status. Prema Thornton, klasična subkulturalna teorija suviše olako prihvaća kategorije *mainstreama* odnosno dominantne kulture kao homogene i, nasuprot njoj, subkulture kao subverzivne i opozicijski nastrojene, prvenstveno zbog vlastite (ideološke) pristranosti potonjima (Thornton, 1997). Središnji Bourdieuov pojam distinkcije odnosno razlike na temelju koje se stvara društvena dinamika kroz formiranje društvenih grupa i koja se manifestira u povezanosti između ukusa i socijalne stratifikacije, uvijek podrazumijeva neki oblik hijerarhije i inferiornosti drugih grupa. Uz tri tipa kapitala, ekonomski, socijalni i kulturni, postoje i mnoge potkategorije s obzirom na polje u kojem kapital operira, pa Thornton tako izdvaja subkulturni kapital. Preko njega se određene subkulture ili scene stratificiraju iznutra. On može biti objektiviran i utjelovljen, primjerice u načinu oblačenja, frizure, kolekcije ploča ili pak u slengu te znanju o načinima ponašanja ili vrijednostima svojstvenima određenoj subkulturi. U subkulturnom su kapitalu od primarne važnosti mediji koji nisu samo simboličko dobro nego mreže ključne za definiranje i distribuciju kulturalnog znanja. Također, moguća je konvertibilnost subkulturnog u ekonomski kapital, iako u manjoj mjeri i na drugačiji način nego kod kulturnog kapitala. Thornton ističe kako subkulturni kapital nije toliko povezan s klasom, čak štoviše, subkulturne distinkcije namjerno zamagljuju klasnu strukturu stvarajući „fantazmu besklasnosti“ (Thornton, 1997:204). Umjesto klase, primarne su druge demografske razlike, prvenstveno dob i rod. Riječ je o „alternativnoj hijerarhiji“ u kojoj se subkulture definiraju prema onom što *nisu*.

„Velika većina *clubbera* i *ravera* sami sebe razlikuju od *mainstreama*, koji, u određenoj mjeri, predstavlja mase – diskurzivna distanca kojom se mjeri kulturalna vrijednost *clubbera*. Zanimljivo, problem za *underground subkulture* [*sic*] jest popularizacija šikljanjem prema gore. [...] Te metafore nisu arbitrarne; one odaju osjećaj socijalne pozicije. Subkulturna ideologija implicitno nudi alternativne interpretacije i vrijednosti podčinjenom statusu mladih ljudi, posebno mladih muškaraca; ona reinterpreтира socijalni svijet“ (Thornton, 1997: 208).

Te distinkcije, preko kojih akteri sami sebe vrednuju i uspostavljaju vlastiti socijalni status, sredstva su za postizanje društvene moći.

„Ova perspektiva predočava popularnu kulturu kao multidimenzionalan društveni prostor, a ne kao jednostavnu pučku kulturu ili kao samo posljednju stepenicu na nekoj linearnoj

društvenoj ljestvici. Nasuprot karakterizaciji kulturnih razlika kao 'otpora' hijerarhiji ili kulturalnoj dominaciji iz daljine nekog vladajućeg tijela, ona istražuje mikrostrukture moći podrazumijevane u kulturnoj kompeticiji koja se zbiva među blisko povezanim društvenim grupama.“ (Thornton, 1997: 208)

Iz svega navedenog, vidimo da je postsubkulturalna teorija raskrstila sa svođenjem simboličke dihotomije underground – mainstream, odnosno subkultura – dominantna kultura na samo još jedan oblik klasnog sukoba dovođenjem u pitanje uopće objektivnog postojanja tih kategorija. Umjesto toga, riječ je o socijalnim konstrukcijama. Politička implikacija takvog gledanja na problem jest da različitost, koja se dotad smatrala nužno pozitivnom i progresivnom kategorijom, u individualiziranom post-industrijskom potrošačkom svijetu gdje „fleksibilnost novih modusa proizvodnje i širenje raznolikih medija podržavaju mikro-zajednice i fragmentirane kulturne niše“ (Thornton, 1997: 209) ima ambivalentan status. Danas je različitost lakše sagledavati kao potencijalnu elitističku distinkciju, pokazatelj superiornosti ili hijerarhije te izgovor za podčinjavanje i isključivanje. (Thornton, 1997).

U skladu s tom kritikom subkulturnog naglašavanja različitosti, Marchart (2004) nudi četiri uvjeta za prevladavanje jaza između mikro- i makro-politike, odnosno, drugim riječima, za istinsko politiziranje subkultura u kontrakulturne društvene pokrete. Prvi je uvjet pojava antagonizma naspram postojećeg stanja. Drugi je pojava kolektiviteta pri čemu se različite pozicije unutar društvenog prostora strukturiraju oko „lanca ekvivalencije“ (Laclau, Mouffe). Pojednostavljeno, riječ je o tome da različite društvene grupe prepoznaju određeni stupanj sličnosti u svojem antagonizmu i zahtjevima za promjenom. Treće je pitanje organizacije, gdje svakodnevni i simbolički oblici pobune, izdvojeni jedni od drugih, ne pridonose nikakvoj široj promjeni ako ostaju zatvoreni u sferi kulture, odnosno čiste različitosti. Subkulturne prakse tako postaju zaista politizirane tek kad se uključe u širi projekt. Koristeći Gramscijevu kategoriju „organskog intelektualca“, Marchart zaključuje kako je riječ o kolektivnom subjektu koji je istovremeno i organizator i operativna ekspresija kolektivne volje. Naposljetku, četvrti je moment univerzalizacije u kojem se zasebni zahtjevi povezuju u širi set zahtjeva tvoreći univerzalni projekt ili pokret. Subkulture tako trebaju nadići „vlastite partikularne interese i povezati se s drugim društvenim snagama izvan sfere subkulture kako bi univerzalizirale svoje zahtjeve“

(Marchart,

2004).

Studija slučaja: Autonomna tvornica kulture – Attack!

Uvod

Attack je osnovan 1997. godine kao udruga pod imenom Autonomna tvornica kulture. Danas se na svojoj web stranici Attack definira kao „nestranačka, neprofitna, nevladina, volonterska udruga građana/ki koja stvara i širi kulturnu i političku alternativu te alternativnu ekonomiju, osiguravajući prostor u javnosti svima koji se žele kreativno izraziti i sudjelovati u promjenama na lokalnoj razini, koje vode slobodnom društvu.“ Već iz ove samo-definicije vidljiv je naglasak koji se stavlja na prostor. U ovom slučaju, riječ je o prostoru u fizičkom smislu, koji se osigurava zauzimanjem/zadobivanjem i organiziranjem građevinskih objekata, ali i u smislu socijalnog prostora, omogućavanjem javne vidljivosti (prvenstveno) kulturnog djelovanja individualnih i kolektivnih aktera. Doista, Attack je od svojih početaka djelovao na šest različitih adresa, s duljim razdobljem bez vlastitog prostora. To je u skladu sa zamisli o Attacku kao o „privremenoj autonomnoj zoni“, konceptu koji u istoimenom eseju predlaže američki autor Peter Lamborn Wilson (poznatiji pod pseudonimom Hakim Bey). Riječ je o ideji o postojanju „slobodnih enklava“, „otoka u Mreži“, nomadskih formi ustanka (nasuprot marksističke Revolucije), odnosno taktika otpora koje izmiču čvrstoj i jasnoj definiciji. Beyevim riječima:

„Pokretanje TAZ-a² može uključivati taktike napada i obrane, no njegova najveća snaga leži u njegovoj nevidljivosti – Država ga ne može prepoznati jer Povijest za njega nema definicije. Onog trenutka kad je TAZ imenovan (predstavljen, posredovan), on mora nestati, i nestat će, ostavljajući za sobom praznu ljusku, no ponovno će izroniti negdje drugdje, opet nevidljivo jer ga je nemoguće definirati pojmovima Spektakla. TAZ je tako najbolja taktika u

² TAZ – „temporary autonomous zone“, korištena je engleska kratica zbog nesretnog miješanja kratice hrvatskog prijevoda (PAZ) sa suprotnim pojmom „permanent autonomous zone“ (stalna autonomna zona)

vremenu u kom je Država sveprisutna i sve-moguća, no istodobno ispresijecana pukotinama i prazninama“ (Bey, 2003:17).

Drugim riječima, na Attack se može gledati kao na inicijativu za izgradnju infrastrukture za djelovanje alternativne (nezavisne) kulture te za njezino osiguranje i očuvanje. Također, uloga mu je da bude platforma i podrška umjetnicima i drugima djelatnicima nezavisne kulturne produkcije, kao i aktivistima. U prvom statutu 1998. godine kao ciljevi udruživanja u Attack navedeni su:

- „promicanje svih oblika alternativnog kulturnog (glazbenog, scenskog, likovnog) stvaralaštva, te djelatna skrb za ostvarivanje kulturnih, društvenih i drugih interesa građana, osobito mladeži“,
- „zaštita ljudskih prava i razvoj ljudskih sloboda; zalaganje za ravnopravnost spolova; doprinos buđenju ekološke svijesti i zaštiti okoliša, zaštita prava životinja, podržavanje inicijativa građana i njihovo pravo na samoorganiziranje u izgradnji autonomnog civilnog društva; odbacivanje nasilja i razvijanje nenasilnih metoda; povezivanje s drugim civilnim, kulturnim, umjetničkim i sličnim grupama, kako u Hrvatskoj tako i u svijetu.“

Prema tome, osim podržavanja alternativnog kulturnog djelovanja, naglasak je stavljen i na čitavu lepezu društveno-političkih tema koje su tada bile prepoznate kao važne (ljudska prava, ravnopravnost spolova, nenasilje, ekologija), što Attack čini dijelom tadašnjeg civilnog pokreta u poslijeratnom kontekstu, kada se odvija proces tzv. „duhovne obnove“, a konzervativne, državotvorne i nacionalne teme dolaze u središte javnih politika. Kako bi se stekao bolji uvid u poziciju Attacka na tadašnjoj civilnoj sceni, potrebno je ukratko objasniti otkuda je potekla ideja o osnivanju Attacka i koji akteri su u nju bili uključeni. Također, promotrit će se unutarinja struktura i način donošenja odluka. Nakon toga, analizirat će se djelovanje Attacka s obzirom na tipove aktivnosti te njihova koordinacija unutar šireg konteksta civilnog aktivizma kako bi se provjerile postavke o kulturalnoj orijentaciji novih društvenih pokreta i ulozi koju subkulture imaju u njima.

Akteri i struktura

Attack kao udruga nastaje 1997. godine pod imenom Autonomna tvornica kulture, kada akteri povezani sa ZAP-om (Zagrebačkim anarhističkim pokretom) i *ARKzinom* a odlučuju pokrenuti inicijativu za stvaranjem kulturnog i društvenog centra po uzoru na postojeće centre u Europi (najbliži i najsličniji primjer je Metelkova u Ljubljani). *ARKzin*, službeno glasilo Antiratne kampanje - Hrvatska, devedesetih je godina obavještavao o mirovnom aktivizmu i objavljivao tekstove koji su se protivili ratu, nacionalnoj homogenizaciji i retradicionalizaciji hrvatskog društva te je, kao takav, figurirao kao opozicijski medij u vremenu kad je državna vlast širila svoju kontrolu nad javnim medijima. Sama je, pak, Antiratna kampanja – Hrvatska (dalje u tekstu: ARK-H) osnovana još u srpnju 1991. godine u Zagrebu, a radi se o neformalnom udruženju organizacija i pojedinaca „koji žele pridonijeti zaustavljanju oružanih sukoba, [...] nema izvršne organe i služi za koordinaciju djelovanja na nivou grada, regije, republike ili Jugoslavije“ (Janković, Mokrović, 2011:51). Neki akteri ARK-H-a sudjelovali su i u ranijim pokretima poput Svaruna, organizaciji koja se od 1986. godine bavila ekološkim, anti-nuklearnim, pacifističkim i spiritualnim inicijativama, a smatra se prethodnicom Zelena akcije. Stoga se može govoriti o određenom kontinuitetu na aktivističkoj sceni Zagreba kasnih osamdesetih i ranih devedesetih godina. Paul Stubbs (2012) navodi nekoliko karakteristika ARK-H-a koje možda najbolje opisuju njezinu strukturu, djelovanje i izazove s kojima se susreće, a relevantne su i za Attack. Prvo, riječ je o nizu međupovezanih prijateljskih mreža relativno mladih ljudi. Drugo, razvila je diskurzivni okvir koji je održavao na životu ideje o nenasilnom razrješenju sukoba u trenutku kada su te ideje nailazile na nerazumijevanje. Ključno, razvila se u set „manje ili više defenzivnih projekata“ (Stubbs, 2012: 15) koji nastoje štititi ljudska prava potlačenih grupa i pojedinaca, zastupati pravo na prigovor savjesti i baviti se pitanjima žrtava rata. Istovremeno, navodi Stubbs, počela se utiskivati u nastajući oblik nevladine organizacije, kvalificirajući se za subvencije međunarodnih donatora.

Zagrebački anarhistički pokret započinje svoje djelovanje 1992. godine pod imenom Zagrebačka anarho-pacifistička organizacija (ZAPO), a 1994. godine objavljuje bilten „Preko zidova nacionalizama i rata“ u suradnji s drugim grupama s prostora bivše Jugoslavije. osim toga, ZAP je izdavao fanzin *Comunitas* te bilten pod nazivom *ZAGFINFLATCH* („ZAGreb INformation potLATCH“) s lokalnom verzijom „Nećemo i nedamo“ koji je služio za

informiranje o „anti-autoritarnim pokretima u bivšoj Jugoslaviji“.³ Također, ZAP je (u suradnji s Udruženjem za razvoj kulture - URK) 1994. godine neuspješno pokušao skvotirati prostor Kuglane blizu Autobusnog kolodvora u Zagrebu (Strpić, 2010), što je bio prvi takav pokušaj u Zagrebu. Tom je prilikom zapušteni prostor Kuglane, koji je bio u vlasništvu tvrtke Gredelj, grupa od stotinjak ljudi, među kojima je dio bio iz već skvotirane Metelkove u Ljubljani, započelo uređivati nastojeći ga pretvoriti u kulturni i izvedbeni prostor namijenjen okupljanju „onih koji su sukobljeni s dominantnom kulturom, onih koji se nisu željeli uklopiti i postati dio histerije otuđenog društva te prihvatiti nestanak svake solidarnosti, ideje javnog dobra, onih koji nisu željeli biti dio ujednačene, uniformirane kulture.“ (Strpić, 2010)

Akteri povezani s ARK-H-om i ZAP-om označavaju prvu generaciju Attacka, a do danas ih se izmijenilo barem tri (Kuzmanić u Cvek et al., 2013). Prva smjena generacija događa se oko 2000. godine, kada na vlast dolazi koalicijska vlada i događa se čitav niz društvenih promjena, između ostalog na civilnoj sceni. Također, 2001. godine Attack se dijeli na dvije udruge: Autonomnu tvornicu kulture i Autonomni kulturni centar Attack. Kao razlozi podjele navode se neslaganje oko koncepcije i organizacije, neadekvatan prostor u tvornici Jedinstvo (koji je često bio poplavljen) i problemi sa ZAMP-om (služba za zaštitu autorskih muzičkih prava)⁴ (Cvek et al., 2013). Drugu smjenu označava skvotiranje napuštenog prostora tvornice lijekova Medika 2008. godine, što gradske vlasti nakon pregovora legaliziraju, pa Attack dobiva u najam oko 800 m² prostora. Načini i rezultati tih pregovora također je bio predmet neslaganja, gdje je dio uključenih bio protiv dobivanja prostora „pod svaku cijenu“.

Autonomni kulturni centar Attack strukturiran je kao flat (ravna) organizacija, što znači da nema nadređenih pozicija, nego se sastoji od nekoliko različitih timova koji su sami odgovorni za svoje djelovanje. Prema riječima Vesne Janković, jedne od osnivačica Attacka, takav otvoreni organizacijski model znači da se diskusije vode u malim grupama, a odlučuje se

³ <http://flag.blackened.net/agon/zip.html>

⁴ HDS (Hrvatsko društvo skladatelja i ZAMP od Attacka traži plaćanje mjesečne naknade za javnu izvedbu, priopćavanje javnosti glazbenih djela i javno korištenje glazbenih izvedbenih materijala, što postaje financijska prijetnja za opstanak Attackovih projekata. Kao odgovor na to, projekti (Libra Libera, Komikaze, data|base|ment) prelaze u „Autonomnu tvornicu kulture“, koju, iako je riječ o pravnom nasljedniku, čini manji dio aktera, dok „Autonomni kulturni centar Attack“ zadržava prostor kao i većinu aktivnosti (Cvek et al., 2013:173).

plenarno na sjednicama. Također, prilagodba takvih organizacijskih principa zadanom formalnom okviru predstavljao je problem osnivačima (Cvek et al., 2013:19).

Prema prvom Statutu iz 8. srpnja 1998. članku 22., odluke donosi Skupština – Tvornički savjet, koja može valjano odlučivati ukoliko joj prisustvuje minimalno 50 redovnih članova/ica. Odluke se donose konsenzusom, a kada to nije moguće, tada dvotrećinskom većinom glasova prisutnih na sjednici. Aktualni statut⁵ navodi pak dva tijela Udruge: Skupštinu i Koordinacijski odbor. Skupština je najviše tijelo Udruge, a sastoji se od svih redovnih poslovno sposobnih članova/ica i po jedan predstavnik/ca pravne osobe redovne članice Udruge.

Attack je od početaka bio podijeljen u različite timove sa obzirom na djelatnosti s kojima se svaki od timova bavio. Tako su od samog početka djelovali: ured, šank, newsletter (bilten, glasilo), infoshop, čitaonica, fotografski tim, kazališni tim, umjetnički tim, tehnički tim, radio tim, tim za javna događanja na otvorenom, koncertni tim, zelena kuća Attack, filmski tim, tim za uređenje prostora, web tim, video tim (koji je kasnije prerastao u zasebnu produkcijsku kuću Fade In). Osim njih, osnivaju se i *ad hoc* timovi za organiziranje i provedbu pojedinih akcija, primjerice, „Knjige za zatvorenike“ ili biciklistički tim za akciju „Kritična masa“. Danas postoji čitav niz projekata koji djeluju unutar Attacka tokom cijele godine: Filmski studio (studio za nezavisnu filmsku produkciju), Hacklab01 (prostor za informatičku tehnologiju), Infoshop knjižnica Pippilotta (knjižnica i čitaonica), klub Attack (gdje se odvijaju koncerti), Galerija Siva (galerija za izložbe), kao i nekoliko projekata koji se odvijaju jednom godišnje: Ohoho festival (festival stripa i ilustracije), Attackova tvornica (besplatne radionice različitih vještina), Festival alternativnog kazališnog izričaja (najstariji Attackov projekt). Važno je naglasiti kako projekti Attacka imaju velik stupanj autonomije, pri čemu im Attack pruža tek organizacijski okvir i infrastrukturu. Fleksibilna i otvorena struktura omogućavaju projektima, timovima i sekcijama da se po svom nahođenju pridružuju, surađuju ili odvoje. Tako primjerice 1999. godine studentski književni časopis *Libra Libera*, nakon sukoba s upravom Studentskog Centra zbog cenzuriranja, u Attacku nalazi novog izdavača, a Attackov se video centar 2000. odvaja od Attacka i osniva filmsku produkcijsku kuću Fade In koja počinje suradnju s Hrvatskom radiotelevizijom, kao i avangardni strip i web projekt *Komikaze* koji se 2008. godine registrira kao samostalna udruga. Osim toga, akteri uključeni u Attack često djeluju samostalno ili u

⁵ <http://attack.hr/statut-autonomnog-kulturnog-centra/>

sklopu neke druge manje ili više formalne organizacije, pa je ponekad teško razlučiti granice Attacka i drugih aktera aktivističke scene. Također, iako je proizašao iz anarcho-punk i trance scena, danas se u Attacku organiziraju sadržaji koji se vežu uz čitav niz različitih glazbenih i stilskih žanrova i podžanrova, od indie rocka do grindcore-a, a takva se postsubkulturalna stilska „promiskuitetnost“ može objasniti imperativom privlačenja što većeg broja ljudi zbog financijskog pokrivanja koji postoji nakon što je skvot u Medici legaliziran te se za njega mora plaćati najam, uz druge troškove.

Prema svemu navedenome, u samodefiniciji i unutarnjoj strukturi Attacka mogu se zamijetiti sljedeća obilježja novih društvenih pokreta: fokus na vrijednosna pitanja, decentralizirana organizacija i fleksibilnost strukture, ali i postsubkulturalni eklekticism žanrova i stilova. Međutim, kako bi se shvatio njegov odnos s društvenom okolinom unutar koje djeluje, potrebno je promotriti konkretne aktivnosti, akcije i načine na koje nastoji postići svoje ciljeve.

Tipovi aktivnosti i umrežavanje

Prostor u Jedinstvu

U pokušaju da se provjere stajališta o problematici političkog i/ili apolitičkog karaktera novih društvenih pokreta i subkultura, naznačenoj u teorijskom dijelu rada, analiza Attackovih aktivnosti usredotočit će se na odnos između razina političko-društvenog aktivizma i nepolitičkih, kulturnih programskih aktivnosti. Na odnos između ove dvije kategorije aktivnosti može se, naime, gledati kao na odraz suprotstavljenih tendencija u novim društvenim pokretima i subkulturama prema, s jedne strane, pokušaju utjecanja na širi društveni kontekst, odnosno prema zatvaranju u izdvojenu sferu koja postoji paralelno s njim s druge strane.

U svojoj empirijskoj analizi odnosa između društvenih pokreta i scena (koje definiraju kao socijalnu i prostornu infrastrukturu oko kulturalno orijentiranih pokreta) u pokretu njemačkih Autonomen, Leach i Haunss nude nekoliko prijedloga za shvaćanje tog odnosa (Leach, Haunss, 2009). Na najopćenitijoj razini, scene se razvijaju oko pokreta koji djeluju prema prefigurativnoj, vrijednosno-orijentiranoj logici i koji su okrenuti stvaranju, promociji i/ili očuvanju zasebnog subkulturalnog ili kontrakulturalnog stila života. Nadalje, što je subkulturalni stil života više

stigmatiziran i potisnut, vjerojatnije je da će poprimiti politički orijentiranu karakteristiku društvenog pokreta, obično u obrani svojeg prava na slobodno postojanje, bez uznemiravanja od strane dominantne kulture. Autori te zaključke izvlače iz usporedbe događanja i razvoja pokreta Autonomen u scenama Berlina i Hamburga od 2003 do 2007. Iako je kontekst Zagreba kvalitativno drugačiji, a Attack se ne veže uz neki konkretni društveni pokret, nego se u njemu mogu prepoznati karakteristike i teme više njih, primjerice skvoterskog pokreta, pokreta za globalnu pravdu ili alterglobalizacijskog pokreta, društvene promjene u Hrvatskoj ali i svijetu utječu na dominantan tip djelovanja.

Stoga, ako promotrimo Attackovo djelovanje kroz četiri faze, može se primjetiti pomak iz političko-društveno usmjerenog aktivizma (ulične intervencije, prosvjedi, demonstracije, javni performansi) prema naglašenije kulturnim programskim aktivnostima (koncerti, izložbe, kazališne predstave, partiji, radionice, festivali). Moguće je izdvojiti dva važna momenta u takvom pomaku. Prvi je 2000. godina kada se na širem planu zbiva smjena HDZ-ove vlasti, te na čelo države dolazi liberalnija koalicijska vlada Ivice Račana. Tada, prema Paulu Stubbsu (Stubbs, 2012) aktivizam u Hrvatskoj prelazi u fazu projektizacije, tehnokracije i poprima NVO oblik, drugim riječima, događa se profesionalizacija trećeg (civilnog) sektora. Na razini „alternativne“ kulture, u devedesetim se godinama, razdoblju prije toga, zatvaraju mnogi klubovi i prostori za alternativnu kulturu i kontrakulturne aktivnosti na što je Attack bio umnogome reakcija. Prije 2000. godine, Attack se usmjeravao prema tome da u javnosti učini vidljivim drugačije tipove identiteta – u smislu svjetonazora, političke pozicije, roda ili seksualne orijentacije. Primjerice, Međunarodni dan ljudskih prava u parku Ribnjak 1998. obilježen je akcijom „Different and proud“ u kojoj su prisutni pred publikom izražavali svoje identitete. Slično tome, naglo otkazivanje najma prostora u Hebrangovoj kada vlasnik saznaje za potporu od strane anarhističkih i lezbijskih grupa navelo je članove Attacka na prosvjed u kojem su se akteri identificirali kao „anarho-lezbače“. Također, akcija „Ulice ljudima“ kao lokalni ogranak kolektiva „Reclaim the streets“ čiji je fokus na zaštiti javnog prostora od „kulture automobila“ ili biciklistička akcija „Kritična masa“ u kojoj je četrdesetak biciklista „okupiralo“ zagrebačke ulice promovirajući takav oblik prijevoza nasuprot automobilskom, mogu se dvostruko okarakterizirati kao akcije za očuvanje okoliša, ali ujedno i kao akcije za očuvanje pristupa javnom prostoru. U tome su često korišteni oblici umjetničkog aktivizma, metoda karakteristična za nove društvene pokrete (Ćisarić, 2013:18), primjerice ulični performansi u slučaju akcije Ulice

ljudima ili multimedijalni pristup u prosvjednoj akciji „Knjiga i društvo 22%“ protiv povećanja PDV-a na knjigu. Prisutnost u javnom prostoru i usmjerenost na javnost obilježili su djelovanje Attacka u tom razdoblju, što se može povezati s nedostatkom adekvatnog vlastitog prostora za programske aktivnosti. Iako je Attack imao privremene prostore u Heinzlovoj ulici (5 mjeseci), gdje su se održavale izložbe, predstave, koncerti predavanja i filmske projekcije, i privatni stan u Ulici kralja Držislava (8 mjeseci), većinu vremena je bez stalnog prostora. Međutim, krajem 1999. godine, nakon neuspješnog pregovaranja s Gradom Zagrebom, članovi Attacka, skvotiraju prostor u bivšoj tvornici benzinskih crpki Jedinstvo u četvrti Trnje. Dio tog prostora već je bio dodijeljen Udruženju za razvoj kulture (URK) koji tamo otvara klub Močvara, a nekoliko mjeseci kasnije Attacku je dopušteno korištenje podrumskog prostora. Međutim, povrh mnogih problema s prostorom (nije imao sanitarni čvor, često je bio poplavljen zbog položaja ispod razine obližnje Save), dolazi do prijetnji tužbom od strane ZAMP-a zbog neplaćanja mjesečne naknade na temelju Zakona o autorskom pravu. Iako, valja napomenuti, prema Oliveru Sertiću ni jedan izvođač koji je u klubu nastupao nije autorski zaštitio svoju glazbu (što je u skladu s uradi-sam pristupom kulturnoj produkciji⁶), a „mehaničko izvođene na slušaonama nije izbliza moglo koštati toliko“ (Sertić u: Cvek et al., 2013:220). Zbog toga se Attack, kako je već rečeno, dijeli na dvije udruge što dovodi do toga da „program Attacka gubi svoj prvotni identitet pa se mnogi izložbenoga i aktivističkog tipa odvajaju i osamostaljuju, dok klub stavlja naglasak na glazbenu djelatnost (najčešće punk rock koncerte te slušaonice elektronske glazbe poput drum'n'bass-a ili dub-a)“, a „prostor u Tvornici Jedinstvo postaje obični klupski prostor.“ (Kovač, 2010:84). Doista, od sredine 2000. (kada se Attackov prostor u Jedinstvu službeno otvara) do početka 2004. godine (kada se prostor zatvara) od 108 događanja u kojima Attack sudjeluje, 24 se mogu okarakterizirati kao politički orijentirane (najčešće benefit koncerti i partiji ali i alterglobalizacijske inicijative kao što su IPEG – Inicijativa protiv ekonomske globalizacije 2000., konferencija Drugačiji svijet je moguć 2002. ili pak Dosta je ratova – prosvjed protiv vojne intervencije u Iraku 2003.), a 82 kao kulturne (koncerti i partiji bez eksplicitnog cilja, izložbe, filmske projekcije itd.) Štoviše, u pregledu aktivnosti nije izdvojen svaki pojedinačni koncert, kojih je, kako navodi Sertić, u 200. godini bilo 10, a svake sljedeće godine preko 50,

⁶ Uradi-sam ili do-it-yourself (DIY) etiku obilježava oslanjanje na vlastite resurse u kulturnoj proizvodnji i usmjerenost prema amaterskom djelovanju, nasuprot komercijalizaciji i profesionalizaciji

odnosno „u tri godine preko 160 pojedinačnih koncerata s bendovima iz ukupno 27 zemalja i gotovo svih hrvatskih gradova“ (Sertić u: Cvek et al., 2013: 218/219).

Prema svemu navedenome, može se zaključiti kako se promjenom političkih i društvenih odnosa moći mijenja i uloga koju Attack zauzima unutar njih. Prije 2000., kada država još uvijek na aktere civilnog društva gleda kao na neprijateljske elemente, Attack je prisutniji na javnom prostoru, okrenut je politici identiteta i legitimiziranju subkulturnih životnih stilova u, kako to Leach i Haunss artikuliraju, obrani prava na svoje postojanje. Nakon 2000., s liberalizacijom javnog diskursa i procesom „NVO-izacije“, Attack donekle gubi svoju eksplicitnu politički opozicijski usmjerenu ulogu i, zadobivanjem simboličkog ali i fizičkog prostora, postupno se okreće ulozi održavanja subkulturne scene i infrastrukture kroz klupske aktivnosti, u kojima dolazi do razmjene kulturnog i socijalnog kapitala, ali s nižim intenzitetom eksplicitno političkog javnog angažmana. Drugim riječima, proces specijalizacije na polju civilnog društva doveo je do postupnog povlačenja Attacka u apolitičnu (post)subkulturnu sferu koja postoji paralelno s dominantnom kulturom, bez aktivnog nastojanja da se ona izmijeni. Ipak, DIY filozofija i dalje je u direktnoj opoziciji spram dominantnih kulturnih kodova, što dovodi do pravnog sukoba sa ZAMP-om i unutarnjeg cijepanja Attacka. To dodatno razdvaja Attack od projektnih i inovativnih kulturnih aktivnosti i pomiče još više u smjeru klupskog prostora.

Prostor u Medici

Sljedeći ključni moment u razvoju Attacka je legaliziranje skvota u prostorima bivše tvornice lijekova Medika na samom kraju 2008. godine, kada Attack s Gradom Zagrebom potpisuje ugovor o najmu. Iako su uvjeti pod kojima su vođeni pregovori, krajnji ishod pregovora (prema kojem Attack i druge udruge mogu koristiti prostor do početka planirane izgradnje Kongresnog centra) te relativno visoka cijena najma (s obzirom da je riječ o neprofitnom tipu kulturnog djelovanja) bili nepovoljni po Attack i ostale korisnike prostora, potreba za legalnim prostorom za djelovanje, bez opasnosti od evikcija i policijskih intervencija bila je presudna u prihvatanju ugovora. Međutim, zbog neslaganja drugih grupa koje su dotad djelovale u Medici (primjerice, radikalnije usmjereni DHP kolektiv) oko procesa legalizacije, dovelo je do narušavanja njihovog odnosa i komunikacije s Attackom (Burlović u: Cvek et al., 2013:243).

To nas dovodi do sljedećeg pitanja o karakteru aktivističkog djelovanja u postsocijalističkom tranzicijskom kontekstu, naime onom o odnosu različitih grupa i njihovoj suradnji. Pritom se možemo poslužiti tipologijom aktivizma češkog sociologa Ondřeja Císařa, koji analizira oblike izvanparlamentarnog kolektivnog djelovanja u postsocijalističkoj Češkoj. Císař izdvaja pet različitih aktivističkih modusa (Tablica 1) podijeljenih prema osima dvije varijable: mobilizacijskog kapaciteta, „sposobnosti aktivista da mobiliziraju pojedince, odnosno, da ih potaknu na participaciju“ i transakcijskog kapaciteta, „njihovo sposobnosti da se uključe u transakcije s drugim ne-državnim akterima ili predstavnicima formalnih državnih institucija“ (Císař, 2013:3).

Tablica 1: Tipologija aktivizma (Císař, 2013.)

TRANSAKCIJSKI KAPACITET	MOBILIZACIJSKI KAPACITET		
		nizak	visok
	nizak	Radikalni aktivizam; Civilno samo-organiziranje	Epizodna masovna mobilizacija
	visok	Transakcijski aktivizam	Participativni aktivizam

Participativni aktivizam, baziran na članskim organizacijama poput sindikata, obilježava visok stupanj i mobilizacijskog i transakcijskog kapaciteta, dok transakcijski aktivizam, koji se temelji na manjim zagovaračkim organizacijama, obilježava nizak stupanj mobilizacijskog te visok stupanj transakcijskog kapaciteta. Visok mobilizacijski a nizak transakcijski kapacitet tipičan je pak za epizodnu masovnu mobilizaciju, manje-više spontanog kolektivnog djelovanja bez organizacijske strukture, a dva modusa, radikalni aktivizam, s labavim organizacijskim platformama i pojedinačnim aktivistima, te civilno samo-organiziranje, bez formalnog organizacijskog pokrića, obilježava nizak stupanj oba kapaciteta. Osim po stupnju sposobnosti mobilizacije i umrežavanja, ovi se modusi razlikuju i po metodama djelovanja, odnosno modularnom repertoaru akcija, kao i po stupnju otvorenosti političkog sustava za njihove zahtjeve. Tako od svih navedenih, jedino radikalni aktivizam povremeno koristi nasilne ili barem ilegalne metode, dok je transakcijski aktivizam definiran upotrebom kulturalnog repertoara,

poput performansa i *hepeninga*, tipičnima za nove društvene pokrete. Pojam transakcijskog aktivizma Císař preuzima od Tarrova i Petrove, a oni ga uvode kako bi objasnili relativno efektanu politiku zagovaranja u postsocijalističkim zemljama, gdje politička participacija nije na visokoj razini. Stoga taj pojam čini vidljivim mnoge oblike političkih interakcija među akterima civilnog društva, čak i kad ti isti akteri ne mogu mobilizirati velik broj ljudi (Císař, 2013:3). Pretpostavka je, dakle, da će aktivistički akteri u zemljama postsocijalističke tranzicije, pa tako i Hrvatske, u nedostatku mobilizacijske podrške, vjerojatnije posegnuti za taktičkim umrežavanjem s drugim grupama i organizacijama koje dijele iste ili slične ciljeve.

Važne se značajke transakcijskog aktivizma mogu prepoznati u djelovanju aktera civilnog društva na polju kulture, među njima i Attacka, oko inicijative za osnivanje Centra za nezavisnu kulturu i mlade u Zagrebu. Naime, još je 2002. godine osnovana mreža udruga Klubtura (eng. Clubture) koja na nacionalnoj razini okuplja aktere novonastajućih kultura s ciljem međusobne suradnje i decentralizacije kulture u zemlji⁷. Clubture, uz Mrežu mladih Hrvatske, suradničku platformu Zagreb – Kulturni kapital Europe 3000 i neprofitne zagrebačke klubove (Attack, Močvara i MaMa, klub Multimedijalnog instituta), 2005. godine pokreće javnu raspravu o poboljšanje položaja novonastajućih kultura u Zagrebu i desetodnevnu manifestaciju u prostorima bivše tvornice Badel Operacija:grad. Godinu kasnije ova inicijativa je i formalno okupljena u Savez udruga Operacija Grad. Primarni je cilj Saveza do 2009. godine bio osnivanje Centra za nezavisnu kulturu i mlade, a javna je rasprava dovelo do Deklaracije „Nezavisna kultura i mladi u razvoju grada Zagreba“ koju je, između ostalih, potpisao i gradonačelnik Milan Bandić, obvezujući se na izvršenje devet točaka Deklaracije, od kojih je jedna bila osnivanje Centra u mješovitom civilno-javnom vlasništvu. Međutim, tek je 2009. osnovan POGON – Zagrebački centar za nezavisnu kulturu i mlade u tvornici Jedinstvo nakon nekoliko godina borbi, zagovaranja i pregovora s lokalnim vlastima u gradu Zagrebu (Vidović, 2012:190). Valja naglasiti kako je riječ o trenutku neposredno pred početak kampanje za lokalne izbore 2009. godine, kada je legaliziran i skvot u Medici. Ta činjenica ide u prilog tezi o političkom oportunitetu, odnosno postavlja da „društveni procesi, restrukturiranjem postojećih oblika moći, posredno utječu na društveni protest“ (Mesić, 1998:713/714). Primjer relativno uspješnog napora oko osnivanja Pogona i legaliziranja Medike pokazuje, dakle, da se akteri kultura otpora u

⁷ Upravo je Attack jedan od pokretača mreže (uz klub Močvara i KSET) (Vidović, 2012).

nastojanju da ostvare svoje ciljeve (zadobivanje prostornih resursa) koriste: a) taktičkim umrežavanjem kao metodom u kojoj svi akteri zajednički sudjeluju u definiranju ciljeva i javnom zagovaranju ili prosvjednim akcijama i b) političkim oportunitetom predizbornog trenutka kada postoji veća vjerojatnost da gradske vlasti udovolje njihovim zahtjevima.

Ako vratimo fokus na tip aktivnosti koji prevladava u razdoblju kad Attack nema, odnosno ima vlastiti prostor i usporedimo razdoblje djelovanja prije legalizacije skvota u Medici s onim poslije, od politički usmjerenih aktivnosti prije toga možemo izdvojiti devet akcija, od kojih se šest tiče direktno nedostatka prostora za nezavisnu kulturu u Zagrebu, a ostale tri su prosvjedne akcije u sklopu inicijative Pravo na grad, koja se protivi privatizaciji javnih prostora. Osim njih, možemo navesti i tri pokušaja skvotiranja prostora Lapidarij (dva puta) i Medike 2007. (u sklopu okupljanja „Attack na kulturu“). Nakon legalizacije skvota u Medici 2008. kao politički usmjerenu aktivnost možemo izdvojiti jedino prosvjednu akciju „Zveckanje ključevima“ 2012. godine protiv odluke gradskih vlasti da povećaju najam prostora akterima neprofitnog sektora. Od kulturnih, programskih događanja, samo je koncerata do kraja 2012. bilo 253 (Cvek et al., 2013:263), što, uz nekoliko već navedenih pokrenutih projekata na polju kulture i organiziranih partija, slušaonica i radionica, dovoljno pokazuje prevlast ovog tipa aktivnosti nakon legalizacije prostora u Medici. Nadalje, popisi odobrenih programa na polju inovativnih umjetničkih i kulturnih praksi Ministarstva kulture Republike Hrvatske i Grada Zagreba za 2016. godinu navode kako je za programe Attacka namijenjeno sveukupno 235 000 kn, što upućuje na zaključak da je Attack od strane državnih institucija danas prepoznat kao dio šire kulturne ponude grad Zagreba.

Zaključak

Primjer Attacka ilustrira pomak u koncepciji novonastajućih kultura s obzirom na širi društveni kontekst. U uvjetima kada su subkulturni, „alternativni“ identiteti potisnuti, akteri tih kultura će vjerojatnije biti usmjereniji prema aktivizmu s eksplicitnim zahtjevima za pravo na svoje postojanje i autonomiju te fizički i simbolički prostor. Kada ga ostvare, uz veće ili manje kompromise, akteri će se okrenuti ekspresivnom djelovanju i reprodukciji svojih kulturnih formi i praksi, bez većeg pokušaja utjecanja na širi društveni kontekst, zadovoljavajući se mogućnošću izražavanja „opozicijskih tendencija i modaliteta“ (Melucci). Pritom se nameću dva moguća smjera interpretacije, s obzirom na teorijski okvir iz koje se interpretacija izvodi.

Prvo, iz perspektive neomarksističke kritike kulturalnih formi otpora, na slučaj se Attacka može gledati kao na još jedan u nizu slučajeva u kojima dominantna ideologija neutralizira oblike otpora tako što ih inkorporira u vlastitu logiku. Evolucija Attacka, od aktivističkog kolektiva s anarhističkim i radikalnim elementima do inkubatora za razvoj novonastajućih kulturnih i (post)subkulturnih formi i praksi tako se uklapa u ideološke mijene od imperativa nacionalne homogenizacije do liberalnog prava na različitost. Pritom pitanje ekonomije ostaje po strani, depolitizirano. Ne ulazeći u debatu o tome je li u Hrvatskoj ekonomija neoliberalna ili država, odnosno političke stranke koje su na vlasti još uvijek imaju središnju ulogu (jedna mogućnost ne isključuje nužno i drugu, jer i sama država može biti gledana kao servis za privatni kapital, često u stranom vlasništvu, što nije u neskladu s neoliberalnim politikama u praksi) (Harvey, 2005), činjenica jest da su u zadnjih 25 godina u Hrvatskoj prisutni procesi deindustrijalizacije i širenja potrošačkog načina života (Peračković, 2011; Čolić, 2008). Pretvaranje napuštenih tvorničkih prostora u društvene i kulturne centre jedan je od načina traženja alternativnih formi kolektivnog življenja, ali pritom uvijek postoji opasnost od institucionalizacije i gubljenja opozicijskog identiteta društvenog pokreta s jedne strane, i marginalizacije i „getoiziranja“ s druge (Piotrowski, 2011). Drugim riječima, načela različitosti, slobode izražavanja i slobode identiteta u postmodernom potrošačkom društvu sama po sebi nisu nužno prijetnja dominantnoj ideologiji, čak štoviše, na njih se može gledati kao na oblike slobode individualnog izbora i legitimacije tržišta kao središnje društvene činjenice. DIY prakse i nekomercijalno usmjerena kultura i umjetnost u takvom sklopu postoje paralelno s dominantnim formama, kao zanimljivost, a prostori u kojima se one upražnjavaju nadopuna kulturne i turističke ponude grada, ne i središta političkog i socijalnog otpora.

S druge strane, Castellsovom terminologijom, subjekti u položajima dominacije i/ili stigmatizacije kopaju rovove za otpor i preživljavanje temeljene na načelima suprotnima od onih društvenih institucija kroz uspostavljanje identiteta otpora koji pak mogu postati projektni identiteti, kada „na temelju bilo kakvih, njima dostupnih, kulturnih materijala grade novi identitet koji redefinira njihov položaj u društvu i, to čineći, traže preobrazbu sveukupne društvene strukture“ (Castells, 2002:18). Stoga razvoj Attacka pokazuje elemente razvoja identiteta otpora u projektne identitete, gdje su devedesetih „kopani rovovi“ za opstanak „alternativne“ kulture, a nakon određenog stupnja liberalizacije javnog diskursa ona se postupno normalizira, gubeći svoju dotadašnju eksplicitno politički opozicijsku ulogu. Prema

poststrukturalističkom gledištu, upravo je kultura polje na kojem se vode borbe oko konstrukcije značenja i identiteta, pa su, prema tome, Attack i slični kulturni centri, mjesta koja prefiguriraju utopijske težnje i u kojima se uspostavljaju drugačiji oblici socijalnih odnosa i alternativni sustavi značenja, ali koja ne smjeraju ostvarenju političke moći putem uobičajenih institucionalnih kanala, cilj sam po sebi, u skladu s maksimom Subcommandante Marcosa „Ne može cilj opravdati sredstvo, već je naše sredstvo naš cilj“ (Šimleša, 2006), odnosno često korištenom sintagmom Marshalla McLuhana „medij jest poruka“. Također, iako ne čine nužno koherentan i politički artikuliran društveni pokret, takva mjesta se mogu smatrati pritajenim (*submerged*) mrežama koje mogu izaći na površinu u stvaranju eventualnog budućeg društvenog pokreta (Melucci, 1996). Bez obzira na ograničenja takvog načina artikuliranja otpora, važnost je takvih mjesta velika, jer ona, u krajnjoj liniji, izmiču logici komodifikacije te pružaju mogućnost za akumulaciju i razmjenu kulturnog i socijalnog kapitala, bez da je to uvjetovano posjedovanjem financijske moći.

LITERATURA

- Bartholomew, A., Myer, M. (1992) Nomads of the Present: Melucci's Contribution to New Social Movement Theory. *Theory, Culture and Society* 9(4): 141 – 159
- Bauman, Z. (2000) *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bennett, A. (1999) Subcultures or neo-tribes? Rethinking the relationship between youth, style and musical taste. *Sociology* 33(3):599 – 617
- Bey, H. (2003) *Privremene autonomne zone i drugi tekstovi*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Buechler, S. M. (1995) New Social Movement Theories. *The Sociological Quarterly*, 36 (3):441-464
- Castells, M. (2002) *Informacijsko doba – Moć identiteta*. Zagreb: Golden Marketing.
- Císař, O. (2013) A typology of extra-parliamentary political activism in post-communist settings: The case of the Czech Republic. U: Jacobsson, K. i Saxonberg, S. (ur.) *Beyond NGO-ization: The Development of Social Movements in Central and Eastern Europe*. Farham, Burlington: Ashgate Publishing
- Clarke, J., Hall, S., Jefferson, T. i Roberts, B. (2006) Subcultures, cultures and class. U: Hall, S. i Jefferson, S. (ur.) *Resistance through Rituals: Youth subcultures in post-war Britain*. London, New York: Routledge.
- Cvek, S. et al. (ur.) (2013) *Naša priča: 15 godina ATTACK!-a*. Zagreb: Autnomni kulturni centar
- Čolić, S. (2008) Sociokulturni aspekti potrošnje, potrošačke kulture i društva, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 17(6): 953 – 973
- Giddens, A. (2005) Odbjegli svijet – kako globalizacija oblikuje naše živote. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Grad Zagreb - Gradski ured za obrazovanje, kulturu i sport (2016) *Program javnih potreba u kulturi za 2016. godinu - inovativne umjetničke i kulturne prakse*. Zagreb
- Harvey, D. (2005) *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford:Oxford University Press.
- Hodžić, A. (2014) *Konoba u svjetskom kasinu*. Zagreb: Razlog.
- Janković, V. i Mokrović, N. (ur.) *Antiratna kampanja 1991.-2011*. Neispričana povijest. Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, Antiratna kampanja
- Kovač, M. (2010) Močvara i ATTACK! - inkubatori nezavisne zagrebačke scene. *Kazalište 13* (41-42):78 – 86

- Krnić, R. i Perasović, B. (2013) *Sociologija i party scena*. zagreb: Naklada Ljevak
- Leach, D. K., Haunss, S. (2009) Scenes and Social Movements. U: Johnston, H (ur.) *Culture, Social Movements and Protest*. URL: <<http://ssrn.com/abstract=1285414>> (28. 5. 2016.)
- Marchart, O. (2004) Bridging the Micro-Macro Gap: Is There Such a Thing as a Post-subcultural Politics? U: Muggleton, D. i Weinzierl, R. (ur.) *The Post-subcultures Reader*. Oxford, New York: Berg.
- Martin, G. (2013) Subcultures and social movements. U: Snow, D. A., della Porta, D., Klandermans, B. McAdam, D. (ur.) *Encyclopedia of social and political movements*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Melucci, A. (1996) *Challenging codes: Collective action in the information age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mesić, M. (1998) Teorija društvenih pokreta – američke perspektive. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*. 7(4-5): 699 – 729
- Milardović, A. (2006) Neoliberalna globalizacija. Transformacija društava i država u doba druge moderne. U: Vidović, D., Pauković, D. (ur.) *Globalizacija i neoliberalizam: refleksije na hrvatsko društvo*, Zagreb: Centar za politološka istraživanja.
- Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (2016) *Inovativne umjetničke i kulturne prakse: pregled programa po podprogramskoj djelatnosti*. Zagreb
- Odak, P. (2013) *Fanzinska scena u Hrvatskoj devedesetih - diplomski rad*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu
- Peračković, K. (2011) Hrvatska u postindustrijsko doba – promjene u strukturi radno aktivnoga stanovništva po sektorima djelatnosti i spolu. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 20(1):89 – 110
- Perasović, B. (2001) *Urbana plemena: sociologija subkultura u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Piotowski, G. (2011) Squatted Social Centers in Central and Eastern Europe. *ICRA Working Paper Series*. International Centre for research and analysis. URL: <https://www.academia.edu/695252/Squatted_Social_Centers_in_Central_and_Eastern_Europe> (24. 2. 2016.)
- Piotrowki, G. (2013) Social Movement or Subculture? Alterglobalists in Central and Eastern Europe. *Interface: a journal for and about social movements*, 5 (2): 399 – 421
- Scott, A. (1990) *Ideology and the new social movements*. London: Unwin Hyman Ltd.
- Strpić, M. (11. 5. 2010.) Prvo skvotiranje u Zagrebu. URL: <<http://www.kulturpunkt.hr/content/prvo-skvotiranje-u-zagrebu>> (24. 2. 2016.)

- Stubbs, P. (2012) Networks, organisations, movements: narratives and shapes of three waves of activism in Croatia. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 15 (30):11 – 32
- Sundać, D. (2006.) Liberalistička globalizacija u zemljama tranzicije vodi u antiglobalizaciju. U: Vidović, D., Pauković, D. (ur.) *Globalizacija i neoliberalizam: refleksije na hrvatsko društvo*, Zagreb: Centar za politološka istraživanja.
- Šimleša, D. (2006) *Četvrti svjetski rat: globalni napad na život/Drugačiji svijet je moguć!* Zagreb: Što čitaš?
- Thornton, S. (1997) The social logic of subcultural capital. U: Gelder, K i Thornton, S. (ur.) *The Subcultures Reader*. New York, London: Routledge.
- Tomić – Koludrović, I. (1993) Alternativna kultura kao oblik otpora u samoupravnom socijalizmu. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 2(4-5):835 – 862
- Vidović, D. (2012) *Razvoj novonastajućih kultura u gradu Zagrebu od 1990. do 2010. : doktorski rad*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Williams, R. (2006) Analiza kulture. U: Duda, D. (ur.) *Politika teorije - Zbornik rasprava iz kulturalnih studija*, Zagreb: Disput.

Sažetak

U ovom se radu analiziraju kulturalni oblici artikuliranja otpora u postmodernom, potrošačkom društvu. Nakon pregleda pozicija s kojih polaze teorijski pristupi „novim društvenim pokretima“, nastoji ih se povezati s teorijom subkultura, odnosno postsubkulturalnim pristupima koji ju revidiraju i nastoje prevladati njezina ograničenja. U empirijskom djelu radu, fokus se smješta na studiju slučaja Autnomnog kulturnog centra - ATTACK! kao lokalnog primjera skupine koja nastaje u opoziciji spram dominantnih kulturnih kodova. Deskriptivnom analizom njegovog razvoja, od aktivističkog kolektiva do središta „alternativnih“, novonastajućih oblika kulturnih aktivnosti, nastoji se ilustrirati pomak u poziciji kultura otpora unutar širih društvenih mijena i faza postsocijalističke tranzicije u Hrvatskoj.

Ključne riječi: otpor, kultura, novi društveni pokreti, subkultura, Autonomni kulturni centar ATTACK!, tranzicija

This paper analyses cultural forms of articulating resistance in the postmodern, consumer society. After reviewing the positions from which theoretical approaches to „new social movements“ depart, there is an attempt to link them to the subcultural theory and postsubcultural approaches which revise it and try to overcome its limitations. In the empirical part of this paper, the focus is shifted towards the case study of Autonomous Culture Center – ATTACK!, as a local example of a group that emerges in opposition towards dominant cultural codes. Through descriptive analysis of its development, from an activist collective to a hub for „alternative“, emerging forms of cultural activities, aim is to illustrate a shift in the position of cultures of resistance within the wider social changes and phases of postsocialist transition in Croatia.

Keywords: resistance, culture, new social movements, subculture, Autnomous Cultural Center ATTACK!, transition